

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

A bökönyi nyelvjárás névszótőrendszere

Témavezető:
Dr. Nyirkos István
egyetemi professzor

Készítette:
Urbán Bernadett
V.magyar

Debrcen, 2006.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
I. Bököny történetéről.....	4
II. A nyelvjárási névszótövek kutatásának rövid történetéről.....	9
III. A nyelvjárási névszótövek legújabb vizsgálatairól.....	22
IV. A hasonlítás kérdései a nyelvjáráskutatásban.....	25
V. A bökönyi nyelvjárás névszótövei.....	31
1. Magánhangzóra végződő tövek.....	32
a. Az <i>a</i> végű névszók.....	32
b. Az <i>e</i> végű névszók.....	35
c. Az <i>i, í</i> végű névszók.....	36
d. Az <i>ü, ű</i> végű névszók.....	37
e. Az <i>o, ó</i> végű névszók.....	38
f. Az <i>u, ú</i> végű névszók.....	40
g. Az <i>ö, ő</i> végű névszók.....	41
2. Mássalhangzóra végződő tövek.....	42
a. A <i>fog : fogat, szög : széget, fül : fület</i> típus.....	42
b. A <i>zab : zabot, szem : szemét, dzsöp : dzsöpöt</i> típus.....	45
c. A <i>kosár : kosarat, kéz : kezet</i> típus.....	48
d. A <i>bokor : bokrot, nyereg : nyeret</i> típus.....	49
Befejezés.....	50
Felhasznált irodalom.....	52

Bevezetés

Dolgozatom célja Bököny község névszótőrendszerének szinkron jellegű bemutatása. A dolgozatban szeretném bemutatni a Bököny községben használatos névszótövek rendszerét, összehasonlítva a többi nyelvjárásban előforduló névszótövekkel. Mint minden munka elkezdése előtt, itt is az anyaggyűjtés volt az első és legfontosabb feladat.

Az adatgyűjtést két helyen végeztem. Az első lépés az volt, hogy egyes nyelvjárási tanulmányok névszói tótani leírásából kiírtam egy-egy cédulára a névszókat. Céлом a fő alakváltozatok lejegyzése volt, valamint annak a megfigyelése, hogy a többi nyelvjárásban meglévő tőváltozatok közül itt melyik él, és melyik nem.

A különféle nyelvjárásokból és a Bökönyről gyűjtött anyag lehetőséget adott arra, hogy a mai magyar nyelvterületen eddig gyűjtött névszói típusokat megismerjem, összevessem a bökönyi nyelvjárással. Ezzel a módszerrel ki lehet mutatni, hogy a község nyelvjárásában mely tőváltozatok vannak meg, melyek hiányoznak, és azt is, hogy mit használ fel egy nyelvjárás abból a rendkívül gazdag névszótőrendszerből, amely a nyelvjárásokban megtalálható.

Az adatközlők adatai:

1. Rácz Péterné, Született: Bököny, 1932. 03. 02. Iskolai végzettség: 8 elemi
2. Terdik Mihályné, Született: Bököny, 1930. 10. 14. Iskolai végzettség: 8 elemi
3. Tóth Péterné, Született: Bököny, 1935. 02. 01. Iskolai végzettség: 8 elemi
4. Urbin Mihályé, Született, Bököny, 1952. 12. 17. Iskolai végzettség: főiskola
5. Nagy Sándorné, Született, Bököny, 1955. 07. 08. Iskolai végzettség: érettségi
6. Pistár János, Született, Bököny, 1955. 11.20. Iskolai végzettség: szakmunkásképző
7. Bucsku Zsuzsanna, Született, Debrecen, 1982. 12. 19. Iskolai végzettség: érettségi
8. Kis Szabolcs, Született, Debrecen, 1983. 04.02. Iskolai végzettség: 8 általános
9. Pistár Nóra, Született, Debrecen, 1983. 04. 17. Iskolai végzettség: főiskola

I. Bököny történetéről

A község meglétére és nevére vonatkozóan CSÁNKI a következő adatokat közli: Békény. / Bököny / Buken / 1332-7: Páp. Tiz. 1. 344. 360. *Beken* / 1452: Dl. 300. 36, 1463: *Ledesz*. 74.8 / A mai Bököny, Hadháztól ék./ Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, 511. old/

A település neve török eredetű személynév. „, Bök. p. Komárom vm. < tör. ered. *Bök*. szn. /< tör. *bök* – *bük* „, erdő, erdős domb, púpos hát.” „Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással, vö. 1111: *Buquen*: szn. (Fejérpataky: Kálmán kir. Oll. 43). E személynév eredete nincs kellően tisztázva. Némelyek az ótörök *bük*’ erdő, sűrűség, bozót’ (DTS. 131) fn.-vel vélik összekapcsolhatónak” (FNESz).

E szn.-vel függenek össze *Bökény*, *Bököny*, *Bögöte*, *Bögöd* / szn.-ből lett hn.-ek is. / Bátky: FE. VIII, 208/ „Legrégibb földesura a Bekényi, 1433-ban a Rakamazy, 1465-ben a petri Ders, 1488-ban pedig a Parlagi család” /Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai Szabolcs vármegye/ „1784-ben kamarai birtok, 930 lakossal, 199 családdal, 128 lakóházzal. A lakosok közül 160 család zsellér. A község körülbelül 200 évvel ezelőtt elpusztult. Azóta újraépült.”

A község lakosaitól szereztem ismereteimet, hogy a község már a tatárjárás idején megvolt. Helyét a Pusztatemplomi dűlőben jelölik meg. A község nevét az itt csatát vívó Bökényi Dénesről kapta, de hogy melyik csata ez a történelemben, már a közlések eltérőek, bizonytalanok. Nyírbökönynek is hívták, mert sok nyírfa volt itt. Építkezések alkalmával nyírfasövényt használtak.

A község történelméről ismereteket szereztem a Magyarország Megyei Kézikönyvei 15. részéből (476-478), eszerint a község okleveles említése 1291-ből származik, amikor Pál bán az itteni birtokrészét elajándékozta Hódos ispánnak, aki rokona volt. Aztán egyezséget kötöttek, hogy Hodos leszármazottjai kapják meg Micskét (ami a mai Újfehértó területe), és Kisbököny felét, cserébe más birtokokért.

Innentől számítva száz évig nincs írásos nyoma létezéséről, hanem egy keltezés nélküli XIV. század közepén kiadott oklevélben bökönyi Farkas István és Ambrus ellen Petri Ders fiait határt járatottak.

A XVI. században már sok birtokosa volt, és 1584-ben a királyi Ficusnak is volt itt részbirtoka, amely a tokaji várhoz tartozott. A XVII. század első évtizedében mehetett végbe az elnéptelenedés, 1613-ban már pusztának mondják és az is maradt közel másfél évszázadig. Mint pusztát, több birtokos is uralta, az 1767-ben történt összeírás szerint egynegyedét a királyi kamara, a másik negyedét Aspremont gróf és a báró Meskó család, a harmadik negyedén a Horváth család, a negyedik negyedén a Gencsy család osztotta.

A XVIII. században zselléreket telepítettek ide. Az 1930-as összeírás szerint 3420 fő a község lakosainak a száma, és mind magyar anyanyelvű. A lakosság fő foglalkozása a földművelés volt.

Közigazgatásilag 1860-tól a Nádudvari járáshoz tartozott, aztán a XX. századtól a Nagykállói járás része, és később a Nyíregyháza városkörnyék községe. 1995-től közigazgatásilag község.

A XVIII. század végén zsellérekkel újratelepített község, mai formájában szabálytalan alaprajzú. Az eredetileg T alakú faluszerkezetet századunkban épült mellékutcák sora bontja több részre.

A település építészeti emléke a görög katolikus templom, amely eklektikus stílusú, és homlokzati tornya 1900-ban készült.

A község korábbi nyelvezetéről nem találtam semmi feldolgozandó tanulmányt, azonban mégis rábukkantam a Magyar Nyelvőr 18. kötetében CSILLAG JÁNOS kutatására (92. oldal), egy találós mesére:

Mijér csinájják a kemencét a házba?

- *Mer a házt nem csinájják a kemencébe.*

Mi van a házban amit nem csinálnak?

- *Hasadík.*

Ha megszegik egész, ha meg nem szegik fél?

- *Háztető.*

Ha a házban se ajtó se ablak nem vóna, hol mehetnél ki rajta?

- *Az ajtó meg az ablak hején.*

Kívül a foga, belől a pofája?

- *Malomkeringő.*

Vékonyabb a nádnál, magasabb a toronynál?

- *Eső.*

Mi megy át a vizen árnyék nélkül?

- *Hang.*

Hód letette, nap felvette, gelebjibe beletette?

- *Harmat.*

Vízen megyen vizt viszen, agába egy csépp sincsen?

- *Nyereg.*

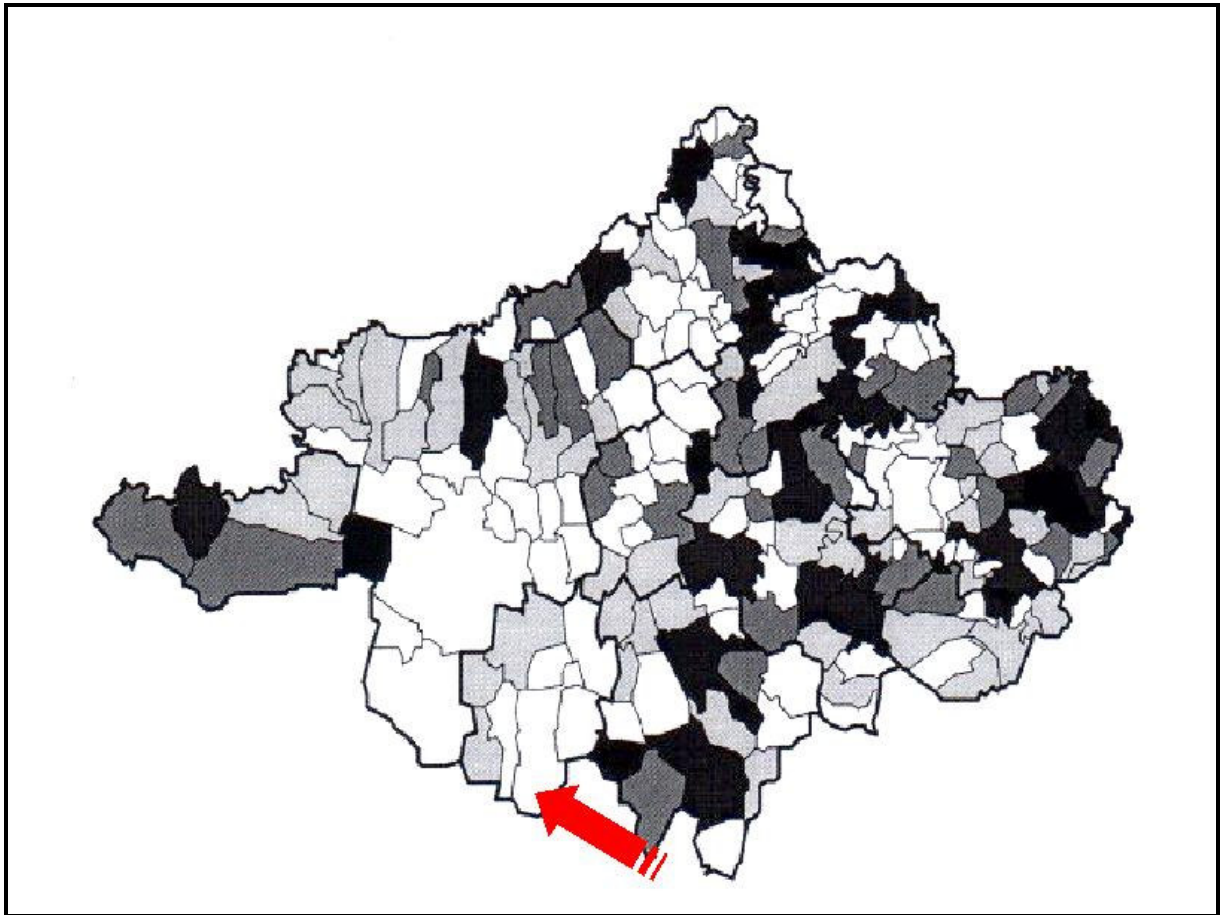
Tíz embernek egy szakála?

- *Fokhagyma.*

Az idézett rész az *i*-zésre és a zárt *ë*-zésre nyújt adatokat.

A Magyar Nyelvőr 37. kötetében (190. oldal) STOLL ERNŐ kutatásának köszönhetően pedig egy rövid történetre figyeltem fel:

„Harmatanec a tirpákoknál is megvan. A zsinatoló pulyákat harmatanecel ijesztgeti a tirpák családapa s nem kis riadalmat csinál közöttük, mert egy pillanat alatt a sutba kucorog a pulyahad.”

/Saját térkép/

Bököny község Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, Hajdú-Bihar megye határán, Téglás, Újfehértó és Geszteréd között helyezkedik el. A megyeszékhelytől, Nyíregyházától való távolsága É-Ny irányban 35 km. A 4-es főút közelsége miatt jól megközelíthető. A település közeli és távolabbi szomszédságában öt városi település található: Újfehértó, Téglás, Nagykálló, Nyíregyháza és Debrecen, amelyek több szempontból is hatással vannak a település életére. Éghajlata mérsékelten meleg, de közel a mérsékelten hűvöshöz. A település mellett folyik a főfolyás, ami a tőle északra elhelyezkedő Csűrű-réti víztárolóba torkollik.

A nagykállói kistérség 8 települése közül a második legsűrűbben lakott. A község népessége 1960 óta négytizedére mérséklődött.

Közigazgatási területe: 3554, ha.

A község lakosainak a száma: 3395 fő.

A lakosság lélekszáma folyamatosan csökken, ezt jelentősen befolyásolja a magas halálozási arány, a csökkenő születések száma és az elvándorlás.

A fiatalok a környező városokba települnek a jobb megélhetésük biztosítása érdekében. Általában az idős és munkaképtelen, valamint a hátrányos helyzetű családok maradnak a községben.

A Bökönyben élő lakosság magyar anyanyelvű. A községbe beköltözők rendszerint Debrecenből, és annak környékéről jöttek, ez viszont nagyon kis százaléka a lakosságnak. Intonációjukat, a volt lakóhelyük határozza meg (pl. a Hajdúhadháziakról beköltözöttek az ottani hangjeleivel beszélnek, elhúzzák és felemelik a mondat végét.)

A faluban elterjedt szokás a sátras lakodalom. Az idős korosztály az ebéd, vacsora, illetve a lakodalom ideje alatt, többször elkezd énekelni régi hagyományos dalokat. Itt ilyenkor már meg lehet figyelni a nyelvjárási különlegességeket.

A helység nyelvjárási sok közös vonást mutat a hajdú-biharival, néhány alapvető fontosságú sajátosságban azonban el is tér tőle. A térségben megfigyelhető az *i*-zés. A hosszú *ú*, *ű*, helyén gyakori az *u*, *ü*. Az elativuszi rag tipikus realizációja a *-búl*, *-bűl* stb. Egyes szám, harmadik személyű birtokos személyragként a palatális sorban egyes morféimákban jelentkezik az *-i* is (pl. *veji* 'veje').

Általános az *'ékhoz'* jelentésben az *-éknál*. Pl.: *Voltam Zsuzsiéknál*. A nyelvterületen az *l* helyén a *j*-zés is megtalálható (pl. *jány*).

Hasonlóságot mutatnak a hajdú-bihari nyelvjárástípusokkal. Néhány egyszótagú ige egyes szám harmadik személyében *-n* rag jelentkezik.(pl.: *megyen*, *teszen*, *leszen* stb.). (KÁLMÁN: Nyelvjárásaink. Bp., 1971. 84-86)

Dolgozatomban a tótoni problémákat csak a névszótövek esetében vizsgálom. Magam is bökönyi születésű vagyok, s úgy találom, hogy az igeragozás, ige-tövek sokkal kisebb mértékben térnek el a köznyelvitől, mint ezt e névszótöveknél látni.

II. A nyelvjárási névszótövek kutatásának rövid történetéről

A morféimáknak két fő csoportját különböztetjük meg aszerint, hogy milyen szerepet töltenek be a szóalakban. Így vannak tövek és vannak toldalékok.

De ezek nem változatlan kategóriák, egyes morféimák olykor átléphetnek egyik csoportból a másikba. A szó alaki elemezhetősége az idők folyamán elhomályosulhat. A morféimák különböző változatait különféle hangváltozások hozzák létre.

Hogy Bököny község névszótöveit jobban megismerjem, célszerű volt megnézni néhány korábbi tótani tanulmányt, művet.

Az anyag sokrétősége, gazdagsága, az osztályozás nehézségei készítettek arra, hogy több felosztást figyelembe vegyek, és ezek alapján kiválasszam a megfelelőt, s azok alapján dolgozhassak tovább a munkám során. Az így felkutatott rendszerek kronologikus sorrendben a következők:

SIMONYI ZSIGMOND: Tüzetes Magyar Nyelvtana (1895: 286-349) nagyon alapos rendszert állít fel a névszótövek osztályozása során:

A, a kötőhangzó megléte vagy hiánya

B, a kötőhangzónak minősége

C, a változatlan névszótők

D, az *a*, *e*-végű névszók

E, a hangzórövidítő névszótők

-A hangrövidítő alakok

-Az *á*, *é*-t rövidítő tők:

1. Egytagúak

a, -*ár*, -*ér* végűek: *nyár*, *sár*, *dér*, *tér*

b, *él* végűek: *fél*, *bél*, *szél*

- c, *én* végű csak egy van egytagú: *szén, szene, szenes*
- d, Sziszegős-végűek: *kéz, réz, ész, mész, vész,*
- e, spiránsokon végződők, *j, c* végűek: *téj, éj,*
- f, Pillanatnyi hangokon végződők: *hét, légy, jég,*

2. Többtagúak:

- a, *ár, ér* végűek: *madár, bogár, agár, számár*
- b, *ál, él*-végűek: *fonál, kanál, csanál*
- c, *án, én ény, ém* végűek: *kalán, tehén, fővény*
- d, Sziszegő végűek: *parázs, darázs, kevés, nehéz*
- e, Explosivákon végződők: *közép, cserép, egyéb*
- Az *ë, i, ü, u* hangúak:
 - a, *ë* hangúak: *négy, vér, fazék, dörék*
 - A rövidülésnek tovább terjedése

F, a hangzóvesztő névszótók

Ide tartoznak azok a névszók, melyek a kötőhangzó előtt ilyenféle mássalhangzócsoportokat tüntetnek föl: *m* és *ny* végűek

r- végűek

l és *ly*- végűek

g és *k*- végűek

z és *cs*- végűek

- a, a régi hangzóvesztők: *harmu ferteu* (*három fertő, 1055. tihanyi oklevél*)
- b, az újabb hangzóvesztők: azokhoz a névszókhoz, melyek már kódexeink korába hangzóvesztők voltak, idővel még más névszók is csatlakoztak hozzájuk.
- c, a hangátvevő tők: *kehely - kelyhet, pehely - pelyhet, teher - terhet*
- d, a hangzóvesztő alakok:

G, a *v*- hangú névszótők

a, a *ló*, *kő*-féle szótők

b, a *bú*, *fű*-féle szótők

c, a *lé*- szók

d, a *falu*, *hamu*-féle szók

H, *ó*, *ő*, *ú*, *ű* végű névszók

SIMONYI kutatásai tulajdonképpen megalapozták a névszói tőtípusok osztályozását. Elsősorban hangtani sajátosságokat vett figyelembe, ezért beszélhet hangzóvesztő, -*a/e* végű, hangzórövidítő tövekről, -*á/é*-t rövidítő hangátvevő tövekről, a *v*-hangú névszótövekről, a *bú*-, *fű*-féle alakokról, a *falu*, *hamu*-féle szavakról, és végül az *ó*, *ő* és *ú*, *ű* végű névszókról.

Túlzottan nagy hangsúlyt helyez a kötőhangzók vizsgálatára, holott ezek a tő típusát lényegében nem határozzák meg (*ház-a-k*, *pad-o-k*).

Azok a nyelvtörténeti szempontból figyelembe vett sajátosságok, hogy pl. a hosszú magánhangzót tartja eredetibbnek a *kéz*: *kezet*, *ég*: *eget* típusban – a nyelvtudomány fejlődésével mára már tarthatatlannak bizonyultak.

A következő észrevételünk az lehet, hogy a leírásában egybemosódnak a nyelvjárási, irodalmi, köznyelvi vizsgálati szempontok, bár ez a magyar tudomány akkori állását tekintetbe véve, korántsem példa nélküli eljárás. Ez persze mégis zavaró, mert a példaanyaga egyformán tartalmaz a fenti három nyelvváltozathoz sorolható adatokat.

SIMONYI-nak ugyanakkor nagy érdeme, hogy alapos anyaggyűjtésen alapuló tőtípusrendszert alkot meg, amely nem vált általánosan hagyományozódó eredményként a kutatók számára, de a tőtípusok feltérképezése révén több szempontból is tanulságos volt.

A XIX. század végi és XX. század eleji nyelvjáráskutatás (pl. HORVÁTH ENDRE: *A bakonyalji nyelvjárás*. Bp., 1906; TÖRÖS BÉLA: *A beregszászi nyelvjárás*. Bp., 1910 stb.) igazi eredményeket nem tudott felmutatni, legfeljebb igyekezett ráterelni az érdeklődők figyelmét a népnyelvi tőtípusok egyikére-másikára, esetleg a gyűjtés

megindításának fontosságára, bár a mindössze hét soros (HORVÁTH ENDRE) vagy a tizenhét soros (TÖRÖS BÉLA) említések szélesebb körben aligha válhattak mozgósító erejűvé.

A következő osztályozás egy nyelvjáráson alapul: HORVÁTH ENDRÉnek A bakonyalji nyelvleírásában (1906: 23), nem találhatunk szigorú szabályrendszert, kiemeli azonban, hogy a kéttagú *v*-s tövek a továbbképzett alakokban is megőrzik az alanyeset *u*-ját: *daru, daruk, falu, faluk, hamu, hamus*.

HORVÁTH ENDRE tanulmányát csupán azért említettem, hogy illusztráljam, milyen szakszerűtlen „feldolgozásokkal” találkozhatunk a múltban. Sem rendszerszerűségre utaló megjegyzést, sem példatömeget nem találunk, csupán taláalomra kiválasztott egy-egy olyan tövet, amelyhez viszont nem társulnak más típusok. Tulajdonképpen ilyen TÖRÖS BÉLA cikke is.

TÖRÖS BÉLA a beregszászi nyelvjárást vizsgálva így ír:

„a *tő* véghangzója hosszú a rövid köznyelvvél szemben: *hálá Istennek*. Több szótőváltásról már a hangváltozások tárgyalásánál szóltunk, így arról is, hogy egyes hangrövidítő tövek (különösen, ahol eredeti *ê*-vel van dolgunk) rövid hangzóval használatosak nemcsak az alanyesetben, hanem a képzők és a ragok nagy része előtt is: *levél, levêlt, szekêr, szekêrhe, szekêrre, gyükêr, gyükrestüil*.

– Azok az *ó* végű tövek, melyek *ov*-ból keletkeztek, több esetben tartják meg a *v* nélküli alakot, mint a köznyelv: *tó, tón (tavon), tót (tavat), szóm, szód, szónk*.

Eredetibb töveket látunk a következőkben: *sűrven, sűrved, sűrvit, talu, talla (tolla), tallas (tollas), taluseprüi, szaru, szarut túrni, ocsu*. Megvan az eredetibb *aj* hangcsoport: *sajtalan (sótlan), karaj, ganajol (de: gané)* egy-két töben.

A harmadik személyű birtokos személyrag tapadt a *tő*höz, így egyenlővé vált az alanyeset a birtokos alakokkal: *ôrája, nyújja* (sertés részei) > *ôráját vettem* <. Néhány *v* tövű ige *j* tövűvé lett” (1910: 21).

GYEPES JÁNOS a Gyulai nyelvjárás című munkájában a Szótan fejezeten belül tárgyalja a szótó változásait. (1910: 15) Külön rendszert nem állít fel, azonban megállapítja, hogy nincs meg a rövid és hosszú többeli magánhangzó-váltakozás az egytagú és többtagú alakokban. Az analógia ezt kiegyenlítette. Pl.: *út : útas, kút : kútat, kútak, nyúl : nyúlat, nyúlak*.

Az öregek beszédében az *ad, hagy, kel, mer, ver* igék mellett élnek a hosszú tőváltozatúak (*ád, hágy, kél, mér, 'mer', vér 'ver'*). Jó észrevételek ezek, de rendkívül szűk tótani szemléletre utalnak, meg sem említve más fontos tőtípusokat.

HORGER ANTAL: „A magyar nyelvjárások” (1934: 108) című könyvében számba vett bizonyos tőtípusokat „A szótó változásai” alcím alatt, megemlítve például a *dühü 'düh', adókot 'adókat', falukot 'falvakat', hidakot 'hidakat'* alakokat, illetve az *ajtó : ajtaja, erdő : erdeje, buzaja 'búzája' fa : fácska, késő : késén, keserű ~ keserén, sindő 'zsindely', daru : darut, bogyu : bogyut, hamu : hamus, nyúl : nyúlat, húszas : húszadik, kéz : kézén, jég : jegen* stb. alakokat, de rendszerű leírásra nem is vállalkozik. Az érdeme csupán az, hogy felhívja a figyelmet néhány olyan nyelvjárási tőalakra -legtöbbször a hely megjelölése nélkül -, amelyek lényegesen eltérnek a köznyelvi formáktól.

A nyelvjárás névszói tótani kutatásoknak igazában csak a debreceni Csűry-iskola (ld. KÁLNÁSI ÁRPÁD: „Fejezetek a Csűry-iskola történetéből”. Debrecen, 1998. 19, 25) adott lökést az 1940-es években. Ekkor készül el ugyanis két jelentős tótani tanulmány.

Az egyik GÁLFFY MÓZES nevéhez fűződik, aki „A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei” című tanulmányában (1943: 3-57) tőrendszer-tani szempontból is figyelemre méltó kutatást publikál, ahol az általa választott település névszótó rendszerét rendkívül alaposan elemzi, s az általános magyar tőrendszer számára is hasznosítható tőtípusokat különít el:

I. Egyalakú névszótövek (*é, ó, ő, u, ü, ú, ű* és *i-* végűek)

II. Többalakú tövek:

A, Többalakú változatlan (*bőr, család, csűr*)

B, Többalakú változó:

1. hangzónyújtó (*madár : madarat, bél : belet* stb.)
2. hangzórövidítő (*eke, béke, anya, barázda* stb.)
3. hangzóvesztő ~ hangzótoldó (*kebel, köből, cseber,* stb.)

4. ó ~ á és ő ~ é váltakozást mutató tövek (*bíró : bírák, idő : idén*)

5. ó ~ a, ő ~ e váltakozást reprezentáló tövek (*ajtó : ajtaja, idő : ideje*)
6. u ~ a -tövek: (*borjú : borja, hosszú : hosszan*)
7. a *v*-tövék:
 - a, ló : lovat, kő : követ,
 - b, hó : havas, hő/ hé : heves
 - c, szú : szuvas, fű : füves, és végül a
 - d, hamu : hamvas, keserű : keserves tőtípus.

Ez az osztályzás a tőtípusok számba vétele tekintetében rendkívül értékes, de módszertani szempontból nem egységes, mivel a töveket igazában nyelvtörténeti alapon tárgyalja, olykor figyelembe véve az irodalmi nyelvi formákat is. Azaz nem tekinthető szigorúan egységes, szinkrón jellegű vizsgálatnak. A helyzet némileg fonák helyzetét ő is érzi, amikor arra hivatkozik, hogy mivel leíró jellegű kutatásról van szó, a cikk végén, a befejezésben célszerű összefoglalóan kitérni a szótövek mai állapotára is.

A másik tanulmányban „A békési népnyelv névszótövei” című számottevő cikkében (1943: 5-141) VÉGH JÓZSEF - sajnálatosan elhagyva az egyalakú és többalakú változatlan tőtípust -, a következőket vázolja fel tőrendszerként, a többalakú változókra összpontosítva:

- I. *madár : madarat, kéz : kezét* típus,
- II. *fa : fát, epe : epét,*
- III. *álom : álmot, bokor : bokrot,*

IV. *bíró* : *bírák*, *idő* : *idén*

V. *ajtó* : *ajtaja*, *tető* : *teteje*,

VI. *borjú* : *borjas*, *borja*

VII. a *v*-töví névszók:

1. *ló* : *lovat*, *kő* : *követ*,

2. *hó* : *havat*,

3. *szú* : *szuvas*, *fű* : *füves*, és végül a

4. *hamu* : *hamvas*, *keserű* : *keserves* tőtípus

A GÁLFFY MÓZES-féle és a VÉGH JÓZSEF-féle rendszer szinte tökéletesen megegyezik, noha a két nyelvjárás egyébként sok vonatkozásban eltér egymástól. VÉGH JÓZSEF rendszere is a GOMBOCZ-féle tótani felosztást követi, tehát igazában nem szinkrón, hanem diakrón rendszerű a háttéréül szolgáló tőtípus-hálózat. Ez a szemlélet annyira eluralkodik az osztályzáson, hogy még az egyes tőtípusokhoz tartozó szavak eredetének feltüntetése is szerepel a dolgozatban (finnugor, török, szláv stb.), noha ennek aztán aligha van köze a korabeli nyelvjáráshoz, legalábbis a szinkronitás szempontjából. A nyelvtörténeti adatok és a szóetimológiák nélkül a tanulmány egyszerűbb és áttekinthetőbb lehetett volna. Kár, hogy nem került be a tudomány vérkeringésébe.

TEMESI MIHÁLY 1939-49 közötti gyűjtés alapján készült nem régen megjelent nyelvjárás monográfiája: „Az Ormánság nyelvjárása 1939 és 1949 között. Leíró nyelvtani és szóföldrajzi monográfia” (2002: 294-310) érdemel még említést, mely sajnálatos módon csak halála után jelent meg.

A névszótövek tárgyalása során egy-és többalakú névszótöveket különböztet meg. Az egyalakúak között olyan töveket is említ, amelyek a köznyelvi háttér felől szemlélve teljesen szokatlanok (pl. *sanyó* 'savanyú', *háboru* 'háború', *bötü*, *ménkü*, *hosszi* 'hosszú', *lassí* ~ *lassi* 'lassú' stb.).

A többalakú változatlanok között ilyen alakokat említ: *lenöt* 'lenöt'(növénytan), *csallánót* 'csalánt', *sásat* ~ *sásot* 'sást', *lúdak*, *lúdat*, amelyek nem a köznyelvi rendszer tövei szerint alakulnak.

A többalakú változó tőhangzójú tövek közé sorolja a nem történeti szemlélet szerint elnevezett hangzórövidítő és hangzónyújtó töcsoportot (*nyár : nyarat, tél : telet, bogár : bogarat*, jelzi a *darázst, pohárt, madárt* alakok meglétét is), de érdekességként megemlítjük, hogy az *ész* mellett *esz* 'ész', *eszt* 'észt', *mesz* 'mész' töveket is felvesz.

A köznyelvvvel is megegyező formák mellett a hangzóhiányos tövek között sorolja föl az *akó* 'akol', *akót* 'aklot', *bagó* 'bagoly', *bagót* 'bagolyt' alakokat, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek a tővégi hangtani változások miatt nem igazán tekinthetők hangzóhiányos tőtípusnak.

Szerencsés elnevezés - ezért említjük - a hangszínváltó tövek terminust, mert magában foglalja a más osztályozásokban különféle csoportokba/alcsoportokba sorolt nyelvi adatokat (*ó ~ a, ő ~ e, ú ~ a, ű ~ e*, de ide sorolja az *a ~ ó, és az ú ~ á, ű ~ é, ű ~ i, a ~ i* változatokat is). Itt tehát a túlzott tagolás helyett egyszerűsítés látható.

S végül a *v*-tővű névszókat tárgyalja, s bár a köznyelvben ismert tőtípusok szerepelnek (*hó, tó, jó, só, lé* stb.), az ormánsági nyelvjárásban ezek mégsem egyeznek meg igazán a köznyelvi formákkal (pl. *hó, hót, hós, hója, hóját, hójik, szó, szót, szók, szója, szójik, tó, tót, tók, tója, tójik*, a *rév* szó *v* nélkül szerepel: *ré, rét, rék, szébe* stb.).

Az ormánsági nyelvjárás - úgy tűnik - sok érdekes tőalakot rejt magában, ezekre azonban ez alkalommal nem szükséges kitérnünk. De hogy egy esetleges magyar univerzális névszótő-rendszer kialakításakor a magyar nyelvjárási alakokat jobban ki kellene aknázni, az nem kétséges. Ez hangtörténeti és (szó)alaktörténeti szempontból is tanulságos lehetne.

A magyar standard tőtípusainak rendszeres leírását a TOMPA JÓZSEF által szerkesztett „A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I.” című műben találjuk meg, amelyben KÁROLY SÁNDOR a kérdéses tőtani részt (1961: 321-331) írta.

A könyvrészlet a lehetséges mai tőtípusok alapján egy tudományos szempontból feltétlenül hiteles névszótő-rendszert vázol fel. A rendszer a következő:

I. Egyalakú névszótövek

a, Magánhangzós végűek

(*hajó : hajók* típus)

b, Mássalhangzós végűek

(ház : házak és pad: padok típus)

II. Többalakú névszótövek

A, Mássalhangzós végűek

a, Hangzohányos változatúak

(bokor : bokrok típus)

b, Töbelseji időtartamot váltakoztatók

(madár : madarat és kút : kutat típus)

B, Magánhangzós végűek

a, Tővégi időtartamot váltakoztatók(azaz a, e végűek) (fa : fát típus)

b, Véghangzohiányos változatúak (borjú : borjak típus)

c, Ó-t a-val, ő-t e-vel váltakoztatók (erdő : erdeje típus)

d, v-s változatúak

a, Időtartam-váltakoztatók

(ló : lovak típus)

β, Hangszínt és időtartamot váltakoztatók (tó : tavak típus)

γ, Hangzohiányosak

(falu : falvak típus)

δ, Változatlan tőhangzóságok

(mű : művek típus)

Többször hivatkozik ugyan a fejezet szerzője: KÁROLY SÁNDOR egy-egy ma már nem élő vagy szépirodalmi tőalakra, felosztása azonban mégis rendkívül elmélyült elemzés eredménye, mivel igyekszik számba venni a mai, illetve 1960-as évekbeli magyar nyelv valamennyi tőtípusát, másrészt következetesen, szigorúan szinkrón rendszer megalkotására törekszik, tehát nem használ fel, még megvilágító magyarázatként sem régi szépirodalmi vagy kódexbeli stb. alakokat.

Tudományódszertani szempontból tehát ma is helytálló tőtani rendszert sikerült felvázolnia.

BERRÁR JOLÁN viszont történeti szemléleten alapuló rendszert igyekszik felállítani „A magyar nyelv története” című műben, (1967: 212-228). illetve ennek A szóelemek alaktörténete c. fejezetében. Az általa felállított rendszer a következő:

- I. Az egyváltozatú tövek közé sorolja a *kocsi, hajó*-féle alakokat.
- II. A többváltozatú tövek közé tartoznak az alábbiak:
 1. Hangzóhiányos változatú tövek: *bokor ~ bokrot, árok ~ árkot* stb.
 2. Töbelseji időtartamot váltakoztató névszótövek: *kéz ~ kezet, víz ~ vizet* stb.
 3. Tövégi időtartamot váltakoztató tövek: *epe ~ epét, fa ~ fát* stb.
 4. Pótlónyúlással keletkezett formák: *madár ~ madarat, négy ~ negyed, híd ~ hidat* stb.
 5. Véghangzóhiányos változatú tövek: *borjú ~ borjas, hosszú ~ hosszan* stb.
 6. Hangszínt és időtartamot váltakoztató névszótövek: *erdő ~ erdeje, apró ~ apraja* stb.
 7. A *v*-s változatúak: *tó ~ tavat, hó ~ havat* stb.

BERRÁR JOLÁN meglehetősen gazdag törérendszert formál meg. Igyekszik figyelembe venni minden olyan tőtípust, tőalakot, amely a nyelvtörténeti szövegek alapján kihámozható.

Nézzünk néhány leíró rendszerezést is! „A mai magyar nyelv” (1968: 103-113) című tankönyv Alaktan című fejezetében VELCSOV MÁRTONNÉ a következő típusokat említi:

A, Az egyalakú névszótövek

- A magánhangzós végűek (*hajó : hajók, kávé : kávék*)
- Mássalhangzós végűek (*ház : házak, pad : padok*)
- *h*-ra végződő főneveink (*düh, céh*)

B, A többalakú névszótövek

I. A mássalhangzós végű névszótövek

1. A hangzóhiányos változatúak (*bokor : bokrot, terem : termet*)
2. A többeseji időtartamot váltakoztató (*kéz : keze, nyár : nyarat*)

II. A magánhangzós végűek

1. A tövégi időtartamot váltakoztató (*fa : fát, eke : ekét*)
2. A véghangzóhiányos változatú (*borjú : borjas, könnyű : könnyen*)
3. Az *ó-t a-val*, és *ő-t e-vel* váltakoztató (*mező : mezeje, ajtó : ajtaja*)
4. A *v-s* változatú
 - A változatlan tőhangzós (*mű : művem, bő : bőven*)
 - Az időtartamot váltakoztató (*ló : lovat, kő : követ*)
 - A hangszínt és időtartamot váltakoztató (*hó : havat, hő : heves*)
 - A véghangzóhiányos (*daru : darvak, tetves : tetűs*)

BÁRCZI GÉZA 1958-ban megjelent könyvében (Magyar történeti szóalaktan I. A szótövek) tizenegy típust különít el. Dolgozatomban nem ezt a rendszerezést követem, mivel BÁRCZI kiindulása szinte teljesen történeti szempontú. Ezért egyalakú változatlan, többalakú változatlan és változó töveket különít el. Számomra tehát, nem alkalmas arra, hogy a bökönyi nyelvjárás mai névszótöveinek rendszerét az ő rendszere alapján tárgyaljam, még ha vannak is olyan észrevételei, amelyek a mai nyelvjárás szótövekre is vonatkoztathatók. Annyit azonban megemlítnék, hogy talán a leginkább ismert a magyar tótani irodalomban BÁRCZI GÉZA: „A szótövek” (1958: 17-43) című füzeté. Imént említett művében élesen elhatárolja egymástól a szótövek két nagy csoportját, az egyalakú és a többalakú töveket.

1. Az egyalakú tövek
2. A többalakú, változatlan tőhangzójú névszótövek
3. A hangzónyújtó tövek
4. A hangzótoldó - hangzóvesztő tövek
 - A *szerelem ~ szerelmet* típus
 - A *korom ~ kormot* típus
5. A hangzórövidítő tövek (*fa ~ fát, epe ~ epét*)
6. Az *apa ~ apja, néne ~ nénje* típus
7. Az *apró ~ apraja, mező ~ mezeje* típus

8. A bíró ~ bírák, idő ~ idén típus

9. A borjú - borja, borjas típus

10. A *v* tövű névszók

- Egytagúak

- Többtagúak

11. A *h* tövű névszók

Az újabb kutatások azonban némileg megváltoztatott tőtípusrendszert dolgoztak ki. Így például a

„MAGYAR GAMMATIKA” (2000: 175-182)

Egyalakú névszótövek:

- Magánhangzós végű egyalakú névszótövek (*hajó, kávé*)
- Mássalhangzós végű egyalakú névszótövek (*ház : házak, pad : padok*)

Többalakú névszótövek:

- Mássalhangzós végű hangzóhiányos változatú: (*iker : ikrek, bátor : bátrak, bokor : bokrok*)
- Hangátvetéses változatú: *kehely, pehely, teher*
- Töbelseji időtartamot váltakoztató: *nyár, híd*
- Magánhangzós végű tövégi időtartamot váltakoztató: *alma, epe*
- Véghangzóhiányos: *borjú, hosszú*
- Hangszínt és időtartamot váltakoztató: *ajtó, mező*
- V-s változatú névszótövek:
 - a, A változatlan tőhangzós: *mű, bő*
 - b, Az időtartam-váltakoztató (*fű, ló*)
 - c, A hangszínt és időtartamot váltakoztató (*hó, tó*)
 - d, Véghangzóhiányos (*daru, falu, mag : magvas*)

Keverék, illetve egyedi típusú névszótövek

Ez a rendszer elnevezéseiben, terminológiájában eltér a korábbi osztályozásoktól, de igazán lényeges újítást, szemléletet nem tükröz.

Ennek ellenére hasznos és értékes rendszernek tekinthető, mivel némileg eltérve a korábbiaktól például egyalakú magánhangzós és mássalhangzós töveket különít el (korábban egyalakú és többalakú változatlan tövekről szóltak, ez utóbbihoz tartozott, pl. az *asztal* ~ *asztalo-k*-féle szótövek).

Másként szintén eltérve a korábbiaktól megkülönböztet mássalhangzós végű egyalakú névszótöveket (176), ilyet a korábbi művekben nem találunk. Az időtartam váltakoztató tövek továbbá nemcsak az *epe* ~ *epét*, *kapa* ~ *kapát*, *nyár* ~ *nyarat*-féle töveket tartalmazzák, hanem a terminológiai újítást kiterjeszti a *v*-s változatú tövekre is (*ló* ~ *lovat*, *kő* ~ *követ* stb.), sőt időtartamot és hangszínt váltakoztató névszótöveket is említ, azaz az időtartamnak nagyobb szerepet juttat a Magyar Grammatika, mint a korábbi monográfiák. De azt is megemlíthetnénk, hogy a hangszínt és időtartamot, váltakoztató töveket különít el a 2. 3 és a 2. 4/ c. pontban is (179. oldal).

III. A nyelvjárási névszótövek legújabb vizsgálatairól

Célszerű rátérünk a legfrissebb nyelvjárási tótani osztályozásra. Igazi szinkrón nyelvjárási névszótőrendszert dolgozott ki IMRE SAMU.

„A felsőöri nyelvjárás” (1971: 60-70) című értekezésében, megállapította, hogy a névszótövek rendszere lényegesen eltér a köznyelvitől. „Ezért – írja – feldolgozásom módszerében sem alkalmazkodom a köznyelvet leíró nyelvtanok csoportosításához, hanem olyan rendszert adok, amelynek alapján a felsőöri névszótövek rendszere... jobban áttekinthető” (i. m. 60).

Úgy tudom, ez az első olyan névszótő-rendszer, amely valóban csak a nyelvjárásban meglevő tövekre, tőtípusokra összpontosít, nem törekedve a korábban megjelent nyelvtörténeti, (szép)irodalmi, köznyelvi osztályozások részbeni vagy teljes átvételére.

Ilyen elv jut érvényre akkor, amikor azt írja hogy „a magánhangzós végű töveket nem típusaik, hanem véghangzóik szerint osztottam fel” (uo.), pl. *iĕ*, *ü*, *i*, *e*, *ĕ*, *ö*, *uo* (*ó*), *üö* (*ő*), *a*, *ú*, *í* végű névszók (*á* végű nincs a nyelvjárásban). Eltér a korábbi szakirodalomtól a mássalhangzóra végződő tövek osztályzásában is. A tövek csoportján belül aszerint tesz különbséget, hogy „a tő maga milyen változást szenved, illetőleg hogy a toldalék milyen minőségű kötőhangzóval kapcsolódik a tőhöz” (i. m. 64). Így kerülnek sorra a következő tövek:

a, *fog* : *fogad*, *fül* : *fület*

b, *zab* : *zabot*, *szēm* : *szēmēt*

c, *kosár* : *kosarat*, *kéz* : *kezet*

d, *bokor* : *bokrot*, *nyerég* : *nyerget* stb. (64- 65).

Az utolsó c, csoporton belül több alcsoportot szerepeltet aszerint, hogy a szó alapalakjában két változatú (*kű* : *küje*, *fű* : *fűjj*), *l* végű (pl. *-al* : *-a*, *-el* : *-ie*) vagy ún. egyes tövű szavak szerepelnek (pl. *mí* : *míl* : *míj*, ill. *miség* 'mélység', *míre* 'mélyre') stb., illetve egyéb sajátosság ötlük szembe (*dulog* : *dúgot*, *dúgom*, *nyëev* : *nyevem*, *dërik* : *dërekam* stb.)

Néhány – a szerző által levont tanulság – komoly figyelmet érdemel. Megemlíti, hogy a nyelvjárási rendszerben bizonyos, korábbi felosztásokban szereplő tőtípusok hiányoznak (például az ilyenek, mint *úr : urak, tűz : tüzet, víz : vizek*, „csak nyomaiban található meg” a *borjú : borja*, kisebb a gyakorisága az *á ~ a, é ~ e* hangváltást mutató típusnak: *nyár : nyárt, tehen : tehent* stb.

Jóval kisebb a gyakorisága a *kéz : kezet* tőnek (a nyelvjárásban: *kezë : kezit*) és csak egy-két szó képviseli a *v* töveket, továbbá ma már nem él a *bíró : bírák* típus sem (i. m. 69- 70).

Sokkal szerényebb céllal vizsgálja a névszótöveket KISS JENŐ „A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana” szinte monografikus célú művében (1982: 97-100).

IMRE SAMUHOZ igazodva „A névszótövek” című fejezetben ő is a magánhangzóra és a mássalhangzóra végződő töveket különíti el.

A magánhangzós végű névszótöveken belül helyezi el az Nvoc1.-gyel (Névszótővocalis-1. csoport) jelölt csoportot, azaz változatlan töveket (*hajó, kapu, só, szellő* stb.), tehát valamennyi magánhangzóra végződő névszó ebbe a típusba tartozik, kivéve a többalakúakat (Nvoc2.- 10.).

Az Nvoc 2. típusba tartoznak a tővégi időtartamot (*a ~ á, e/ë ~ é*) váltakoztató tövek, az Nvoc 3-ba az *o*-t *á*-val, az *e/ë*-t *í*-vel felcserélő, pl. minden megelőző *á* utáni szótagban levő *o* végű (pl. *árpo, sánto*), illetve *ë/é* végű tövek (*ekë, fejszë, ige, körte*), az Nvoc4- be az *ó*-t *a*-val (*adó, ajtó*) és az *ő*- (*ü*)-t *e*-vel felváltó tőtípus (*cipő, csípő, erdő*), az Nvoc 5-be azok a *v*-s tövek (*szó, jó, hő, kű, lű*) tartoznak, amelyek hangszínt és időtartamot váltakoztatnak, az időtartamot váltakoztató tövek (*hó : havas, szó : szava, lé : leve*), a véghangzóhiányosak (*fenyő : fenyves, tetü : tetves*) és a változatlan tőhangzójú *v*-s tő (*mű : művek*).

A Nvoc6 típusba, azaz a véghangzóhiányos tövek közé tartoznak a *borgyu : borgya* 'borja', *gyaptyu* 'gyapjú': *gyaptya, lassu : lassabb, szörnyü : szörnyenn* stb. formák.

Az Nvoc7-be az *l*-es tövek (*konkó* 'komoly', *sindő* 'zsindely', *konkolos* 'konkolyos', *sindölös* 'zsindelyes') tartoznak.

Az Nvc8-típusba a *h*-s tövek sorolandók (*cse* 'cseh': *csehek*, *cé* 'céh': *céhök*, *rü* 'rüh': *rühes*), az Nvoc9-be a *j*-s alakok (*fü* 'fü': *füjes*, *olá* 'oláh': *olájok*) s végül az Nvoc 10. típusba a tövégi időtartamot váltakoztató tövek (*erő* : *erős*).

A mássalhangzós végű névszótövek közé sorolhatók az alábbiak:

Ncons1 típusba a változatlan tövek (*ablak*, *zseb*), a Ncons2-be az *n* ~ *ny* változatúak (*díván* : *dívánnyal*, *aran* : *arany*), az ncons3.-ba a hangzóhiányosak (*ajak* : *ajkat*, *álmom* : *álmot*, *fírög* : *fírget*, *ikör* : *ikreket* stb.), az Ncons4. típusba az *ny* ~ *n* változatúak (*ármány* : *ármánt*, *bövény* : *bövént* stb.), az Ncons5-be a többeseji időtartamot váltakoztató alakok (*bogár* : *bogarat*, *ég* : *eget*), az Ncons6-ba a hangszínt és időtartamot felcserélő tövek sorolódnak (*dörök* : *dörököt*, *nég* : *négyed*), aztán az Ncons7-be tartozó hangzóhiányos és hangátvetéses formák következnek (*pehel*, *teher*), majd az Ncons8-ban szerepelnek az *l* hiányos változatú tövek (*dolog* : *dúgok*, *dúgos*), illetve az Ncons9-be a hangszínt és időtartamot váltó hangzóhiányos tövek tartoznak (*lélök* 'lélek' : *lelket*, *lelkek* stb.).

IV. A hasonlítás kérdései a nyelvjáráskutatásban

A szótövek szinte tudománytörténeti jellegű bemutatása során nem az időrendi és nem a nyelvváltozatokat szem előtt tartó osztályozásra törekedtem, ezért nem tekintetem feladatomnak valamennyi nyelvjárási és köznyelvi tótani felosztás számba vételét. Pusztán csak azt kerestem, milyen osztályozás lehetne alkalmas Bököny nyelvjárájának tótani bemutatására.

Úgy látom, hogy feltétlenül nyelvjárási és egységes szempontokon, azaz az illető nyelvjárás saját, belső nyelvi törvényszerűségein alapuló felosztásra kell, érdemes törekednem. Módszertani szempontból korábban a történeti, a szinkrón és a hasonlító módszert tartották üdvöztőnek. A magyar nyelvtudományban azt, hogy mit tartunk nyelvjárási jelenségnek, az nem egészen tisztázott kérdés. A kérdés eldöntése nem könnyű, mivel a köznyelv történelmi fejlődése is nyelvjárás, másrészt a nyelvtanok, egynyelvű szótárak (értelmező szótárak) révén kodifikált nyelvi rendszer alakult ki. A köznyelv nem független a nyelvjárásoktól, bizonyos jelenségek beemelődtek. Az egyes nyelvváltozatok közötti összehasonlítások révén, ha nem is könnyen, de meg lehet állapítani bizonyos nyelvi rendszereket a magyar nemzeti nyelven belül. A legnagyobb problémát a hasonlítás okozta, a magyar nyelvjárási vizsgálatokban. DEME LÁSZLÓ például összehasonlítási alapnak a köznyelvet tekinti, „a két szűk leíró, és nehéz, kétséges eredményű, történeti módszer helyett az összehasonlító módszer tűnik a legmegfelelőbbnek a tanulmányokhoz” (DEME: A nyelvjárási anyag felhasználása és feldolgozása. Bp., 1949. 18, DEME: A magyar nyelvjárások néhány kérdése. Nytud Ért. 3. sz., Bp., 1953. 145)

Ezzel szemben NYIRKOS On Methods of Dialect Research (1968: 367-70) című munkájában azt állítja, hogy ez a rendszer úgy módosítható, hogy az összehasonlító módszer alkalmazható legyen a leíró és történeti kutatásoknál is. Következésképpen a feldolgozás módszerei a következőképpen oszthatók fel:

A) Leíró (szinkrón) nyelvleírási módszer:

I. A nyelv jelen állapotának szinkrón leírása.

1. Tisztán leíró módszer (összehasonlítás nélkül)

2. Összehasonlító leíró módszer:
 - a) Összehasonlítás a köznyelvvvel
 - b) Összehasonlítás az irodalmi nyelvvel
 - c) Összehasonlítás dialektusokkal
 - α) a szomszédos nyelvjárással
 - β) egy vizsgált ellentétben eltérő nyelvjárással pl.: *ö* és az *ë* vokális szembenállása, és
 - γ) minden nyelvjárás

II. A nyelv múltbeli állapotának szinkrón vizsgálata.

1. Tisztán leíró módszer (összehasonlítás nélkül)
2. Összehasonlító leíró módszer, nyelvjárások összehasonlítása
 - a) a szomszédos nyelvjárással
 - b) egy nyelvjárással, ami a vizsgálttal ellentétes
 - c) minden nyelvjárással

B) Történeti (diakrón) nyelvvizsgálat:

- I.
 1. Ascendens vizsgálat összehasonlítás nélkül
 2. Ascendens vizsgálat összehasonlítással
- II.
 1. Descendens vizsgálat összehasonlítás nélkül
 2. Descendens vizsgálat összehasonlítással

Talán van egy harmadik lehetőség is, amely nem választja teljesen külön a leíró és történeti módszert, és amely egyszerre tartalmazza az összehasonlítást is.

De akkor a történeti módszer csakis néhány rendszerezett anyag leíró nézőpontú, fonetikai problémáinak leírására lenne használatos összehasonlítva a köznyelvvvel.

Az idő rövidege miatt, nem kalandozunk el a különböző tanulmányok hibáin és előnyeiben, de az összehasonlításról néhány szót ejtenünk kell.

A nyelvjárás tanulmányok már eddig is használták az összehasonlítást, mint módszertani elvet. Ez egyike a legvitathatóbb problémáknak. Több lehetőségünk is van. Végezhetünk összehasonlítást a köznyelvvvel. Ez az egyik legelterjedtebb módszer a nyelvjárások tanulmányozására, így ezt kell először megvizsgálni. A „különlegességek” kiválasztása a nyelvjárásokban a mindennapi használattól való eltérésük alapján történik. Közel mindegyik nyelvjárásgyűjtő a vizsgált nyelvjárást a köznyelv szemszögéből nézte, és ezért nem volt megbízható összehasonlítási alap, amely a nyelvjárási jelentés bemutatását a lehető legpontosabb módszer segítségével tette volna lehetővé. Ez a tárgy természetének köszönhető. A köznyelv nem veszi tekintetbe a standard nyelvi formát. A köznyelv rétegei, amelyek a nyelvjárásokra épülnek, minden régióban más szint kapnak a környező nyelvjárások hatására. Pl.: Egy debreceni tanult férfi letisztult nyelvében felfedezhető az *l, r, j* erős nyújtó hatása, néha még a diftongizálódás tendenciája is; például egy tanult dunántúli nyelvjárásában az *í, ú, ű* rövidebbé válik...stb. (BÁRCZI: MNy LII, 400).

Természetesen ez a jelenség a beszélő kulturális standardjától is függ, a nyelvészeti tudatosságától, habár ezek különböző mértékben figyelhetők meg.

Következésképpen csakis regionális köznyelvről beszélhetünk, mert az egyértelmű, hogy a debreceni és a szegedi értelmiségi osztály nyelve eltér egymástól.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az összehasonlítás alapjaként nem lehet semmilyen hasznát venni a köznyelvnek. Lehet, de a módszer nehézségeivel számolni kell.

Végezhetünk összehasonlítást az irodalmi nyelvben is. BENKŐ szerint, ha egy egységes megállapítást akarunk tenni, azt kell mondanunk, hogy „minden esetben a fonetikai összehasonlítás alapja a magyar irodalmi nyelvben a magyar helyesírás által szabályozott nyelvi rendszer” (I. OK VII. 510). Szintén kifejti azt a véleményét (op.cit.509), hogy alapvető fonetikai eltérések vannak a köznyelv és az irodalmi nyelv között. Az irodalmi nyelv (a nemzeti nyelv írott formája) könnyen ki tudja küszöbölni a köznyelv számtalan fonetikai ingadozását, a magyar helyesírási egység segítségével (itt meg kell említenünk a jól ismert váltakozó formákat *í, ú, ű ~ i, u, ü; e ~ ě, ě ~ ö, ly ~ j, erősebb ~ erőssebb*).

A fent említett módszer figyelemre méltó, habár egy gyakorlati nézőpontból vizsgálva célravezetőbbnek találjuk a köznyelvvél való összehasonlítás megtartását. Például mert ez a nemzeti nyelv beszélt formája, és mert a BENKŐ által javasolt módszer nem oldja meg az összehasonlítás problémáját. Az írott nyelvvél az összehasonlítás folyamatában új problémák merülnek fel. Itt van például a *tudja*, *mondja* forma, amely a kiejtésben egységesen *gy*, ellentmondva a *d+j* betűzésnek. Ezek és hasonló problémák teszik az eljárást még nehezebbé. Ez az aspektus azt sugallhatja, hogy az irodalmi és nyelvjárási használat eltér egymástól, de az igazi ok az írott nemzeti nyelv és a beszélt nyelvjárási természetes különbségében van.

Az összehasonlítás következő lehetősége, ha nyelvjárásiakat hasonlítunk össze. DEME az 1949-es munkájában azt írta, hogy a legmegfelelőbb eljárás az volna, ha „felépítenénk a nyelvjárási fonetikáját egy másik nyelvjárási anyagának összehasonlításával, azaz vagy egy szomszédos nyelvjárással, vagy egy olyannal, amelyik teljesen eltérő jellegzetes jelenségekkel rendelkezik (pl.: *ö* kiejtés az *e* kiejtésével, *é* kiejtés az *í* kiejtésével...)” (op.cit.18). De később ő maga javítja ki nézetét és írja, hogy ebben az eljárásban is vannak nehézségek, mivel a nyelvjárási általában csak néhány jelenség szempontjából állíthatók szembe egymással, még ha a módszer meg is valósítható, akkor is egy nyelvjárási lehet, hogy csak egy másik nyelvjárással hasonlítható össze és nem az összes magyar nyelvjárással (DEME: A magyar nyelvjárási néhány kérdése. Bp. 1953. 145).

A végső cél egy olyan tanulmány összeállítása volna, amely akár automatikusan összehasonlítja a nyelvjárási anyagát más magyar nyelvjárásiakra figyelve, vagy úgy kezeli, hogy a korábbi módszer lehetővé váljon, pl. hogy egy összehasonlító munka jellegzetességeként is szolgáljon.

Az első lehetőség nagyon nehéz probléma elé állítja a tanulmány íróját, és meg kell kérdeznünk, hogy vajon megoldható-e egyáltalán a kérdés.

Azért hogy válaszolni tudjunk erre a kérdésre, tudnunk kellene minden sajátosságát minden nyelvjárási (az érdekesekét ugyanúgy, mint a kevésbé érdekesekét), a gyakoriságát és bizonyos hangok tónusát egyaránt... stb.

Ezen adatok összegyűjtése hatalmas feladat lenne, mert nemcsak a nyolc nyelvjárási terület anyagát kell ismernünk, hanem ennél többet. Ezek felett egyértelmű, hogy a nagyobb nyelvjárás területek sok kicsi és (főleg fonetikailag) különböző egységekből állnak. Ha csak az észak-keleti területet nézzük, ahol ilyen következő területek választhatók el, mint a nyílt *e* kiejtés (Sátoraljaújhely és Sárospatak vidéke), *ë* kiejtés (Szamosház), *i* kiejtés (Debrecen területe), *ö* kiejtés (Abaúj megye), *a* és *ā* kiejtés (Hernád völgye).

A bemutatás és a jól rendezett adatok szemléltetése gondot okozhat, éppúgy, mint a módszer kiválasztása.

Lehetetlenség lenne az *ö* kiejtésről, *i* kiejtésről... stb. beszélni. Ez önmagában nem rossz, de nekünk fel kell e helyett ajánlani valami mást, valami jobbat. Itt maradtunk a lehetőséggel a következő nyelvjárás tanulmányozására: pl.: az egyik fejezetnek címet kell adni: „Az *ö* hang terheltsége vagy előfordulása, ha a) hangsúlyos, b) hangsúlytalan, c) határhelyzetben...stb. van.”. De ekkor, ilyen eljárással néhány szócsoporthoz kiesik az *ö* magánhangzó csoportból, azok, amelyek különböző módon jönnek létre, pl.: *tölt*, *köz*, *szöm*, *nézöl*, *höntös*, 'hentes', *bökköny*, *fejök*, 'fejük', *jö* 'jó', (Moldva déli részén, MNy XXXVII, 73), *belöllem*, *előtted*... stb. Ez az eljárás nem könnyíti meg a nyelvjárások áttekintését, tisztán szétválasztja a különbségeket közöttük, és megmutatja szemléletesen a hasonlóságokat.

A legfontosabb kérdés nem az, hogy egy magánhangzó létezik-e egy nyelvjárás területén, hanem az, hogy milyen gyakran fordul elő, és egy másik nyelvjárás milyen magánhangzót használ ezzel szemben. Ez a kérdés a figyelmünket a jelenségek közötti kapcsolatokra irányítja.

BENKŐ LORÁND szerint viszont: „ha szilárd és egységes alapon akarunk állani – határozottan ki kell mondanunk, hogy a hangtani viszonyítási alap minden esetben az egységes magyar helyesírás által szabályozott magyar irodalmi nyelv” (I. OK. VII. 510).

NYIRKOS szintén a köznyelvet hajlandóbb összehasonlítás alapul venni, mert „a Benkőtől ajánlott módszer sem oldja meg a viszonyítás, hasonlítás problémáját. Az írott nyelvhez történő hasonlítás során is újabb problémák merülnek föl. Ilyenek pl. a *tudja, mondja* stb. alakok kérdése, melyeknek ejtése egységesen gy-s ejtés szemben az írás *d + j* elemével-mint ahogy már említettük ”Ez a szemlélet azt a látszatot kelthetné, mintha ebben a vonatkozásban eltérne az irodalmi és a nyelvjárási „nyelvhasználat”. Holott a valódi ok-írja NYIRKOS- a nyelvjárás beszélt és a nemzeti nyelv írott voltának természetes eltérése” (MNYj. 9: 76). Imre Samu szerint szintén helytelen volna egységes összehasonlítás alapul az irodalmi nyelvet, pontosabban a nemzeti nyelv írott változatát választani. De NYIRKOS említette nehézségeket is – folytatja IMRE SAMU A mai magyar nyelvjárások rendszere című művében (1971: 46) – még bőven lehetne szaporítani.

„Másképp elvileg sem volna helyes, hogy a nyelvjárási anyagot, amely jellegében is, formájában is tipikusan beszélt nyelvi változat, az irodalmi nyelv írott változatával vessük egybe” (uo.). IMRE SAMU a továbbiakban arra is felhívja a figyelmet, hogy a mindenkor köznyelv meglehetősen ingatag és bizonytalan összehasonlítás alap, melynek ma érvényben levő normáit egyrészt nem is ismerjük eléggé, másrészt azok országosan semmiképpen sem tekinthetők egységesnek. Éppen ezért Imre azt írja, hogy „összehasonlítás alapul a köznyelvnek azt az „ideális formáját” tekintem, melynek normáit egyrészt az egységes magyar helyesírás, másrészt bizonyos hangkapcsolatok esetében a magyar köznyelvi kiejtésnek ma érvényben levő s a normatív nyelvtanok által rögzített szabályai adják meg” (uo.).

V. A bökönyi nyelvjárás névszótövei

Rátérve a bökönyi nyelvjárás vizsgálatára, úgy gondolom, hogy IMRE SAMU és KISS JENŐ korábban már ismertetett osztályozása lehet az alapja a névszói (és más) nyelvjárási szótövek osztályzásának, mivel lehetőséget nyújt a tövek típusainak más nyelvjárásokkal való összehasonlításához is. A magánhangzóra és a mássalhangzóra végződő töveket talán éppúgy figyelembe lehet venni a köz- és irodalmi nyelvben is, mint az általuk tárgyalt felsőöri és Mihályi nyelvjárásban.

A bökönyi nyelvjárás névszótöveit alapul véve különösebb nehézség nélkül tudjuk követni az említett tanulmányok módszerét. Lássuk tehát a bökönyi nyelvjárás névszótöveit:

1. Magánhangzóra végződő tövek

a. Az *a* végű névszók:

kapa	<i>kapát, kapák, kapája, kapái</i>
alma	<i>almát, almák, almája, almái</i>
baba	<i>babát, babák, babája, babái</i>
fa	<i>fát, fák, fája, fái/ji,</i>
anya	<i>anyát, anyák, anyja,</i>
apa	<i>apát, apák, apja,</i>
kasza	<i>kaszát, kaszák, kaszája, kaszái</i>
zúza	<i>zúzát, zúzák, zúzája, zúzái</i>
bunda	<i>bundát, bundák, bundája, bundái,</i>
buta	<i>bundát, bundák, bundája, bundái,</i>
búza	<i>búzát, búzák, búzája, búzái</i>
kutya	<i>kutyát, kutyák, kutyája, kutyái, kutyái/ji</i>
szoba	<i>szobát, szobák, szobája, szobái</i>
gerenda	<i>gerendát, gerendák, gerendája, gerendái</i>
csipa	<i>csipát, csipák, csipája, csipái</i>
szilva	<i>szilvát, szilvák, szilvája, szilvai</i>
szőlva	<i>szélvát, szélvák, szélvája, szélvái</i>
ruha	<i>ruhát, ruhák, ruhája, ruhái</i>
gyertya	<i>gyertyát, gyertyák, gyertyája, gyertyái</i>
széna	<i>szénát, szénák, szénája, szénái</i>
szína	<i>színát, színek, színeje, színái</i>
szalma	<i>szalmát, szalmák, szalmája, szalmái</i>
barna	<i>barnát, barnák, barnája, barnái</i>
kanna	<i>kannát, kannák, kannája, kannái</i>
hurka	<i>hurkát, hurkák, hurkája, hurkái</i>
kályha	<i>kályhát, kályhák, kályhája, kályhái</i>
kanca	<i>kancát, kancák, kancája, kancái, kancái</i>
iskola	<i>iskolát, iskolák, iskolája, iskolái</i>

kocka *kockát, kockák kockája, kockái*
dunyha *dunyhát, dunyhák, dunyhája, dunyhái/ji*
gyufa *gyufát, gyufák, gyufája, gyufái/ji*
lámpa *lámpát, lámpák, lámpája, lámpái*
pocsolya *pocsoját, pocsoják, pocsojája, pocsojai/ji*
tócsa *tócsát, tócsák, tócsája, tócsái/ji*
korpa *korpát, korpák, korpája, korpái*
sonka *sonkát, sonák, sokája, sonkái/ji*
kocsonya *kocsonyát, kocsonyák, kocsonyája, kocsonyái/ji*
rántotta *rántottát, rántották, rántottája, rántottái/ji*
tészta *tésztát, tészták, tésztája, tésztái*
tízta *tíztát, tízták, tíztája, tíztái*
bicska *bicskát, bicskák, bicskája, bicskái*
uzsonna *uzsonnát, uzsonnák, uzsonnája, uzsonnái*
dézsza *dézsát, dézsák, dézsája, dézsái*
dízsa *dízsát, dízsák, dízsája, dízsái*
szoknya *szoknyát, szoknyák, szoknyája, szoknyái*
csizma *csizmát, csizmák, csizmája, csizmái/i*
kucsma *kucsmát, kucsmák, kucsmája, kucsmái*
koma *komát, komák, komája, komái/ji*
toka *tokát, tokák, tokája, tokái/ji*
pupilla *pupillát, pupillák, pupillája, pupillái*
puppila *puppilát, pupplák, puppilája, puppilái*
árpa *árpát, árpák, árpája, árpái/ji*
fülcimpa *fülcimpát, fülcimpák, fülcimpája, fülcimpái/ji*
talicska *talicskát, talicskák, talicskája, talicskái/ji*
létra *létrát, létrák, létréja, létrái/ji*
pata *patát, paták, patája, patái/ji*
kacsa *kacsát, kacsák, kacsája, kacsái/ji*
pulyka *pulykát, pulykák, pulykája, pulykái/ji*
kuka *kukát, kukák, kukája, kukái/ji*
gólya *góját, góják, gójája, gójái/ji*

szarka *szarkát, szarkák, szarkája, szarkái/ji*

csiga *csigát, csigák, csigája, csigái/ji*

mangalica *mangalicát, mangalicák, mangalicája, mangalicái*

zabostarisznya *zabostarisznyát, zabostarisznyák, zabostarinyája/jái*

Noha a tőben vannak hangalaki variánsok (*szilva, szilvát ~ szélva, szélvát*), ezek a tővégre (szóvégre) nem gyakorolnak hatást, tehát nem tekinthetők külön tőtípusnak.

b. Az e végű névszók:

fejsze *fejszét, fejszék, fejszéje, fejszéi/ji*

vese *vesét, vesék, veséje, veséi*

epe *epét, epék, epéje, epéi*

bögre *bögrét, bögrék, bögréje, bögréi*

csőröge *csőrögét, csőrögék, csőrögéje, csőrögéi*

derelye *derejét, derejék, derejéje, derejéi/ji*

pisze *piszét, piszék, piszéje, piszéi*

gége *gégét ~ gégit, gégek ~ gégik, gégéje ~ gigája, gégei ~ gigái*

eke *ekét, ekék, ekéje, ekéi/ji*

kéve *kévét, kévék, kévéje, kévéi/ji*

gebe *gebét, gebék, gebéje, gebéi/ji*

csirke *csirkét, csirkék, csirkéje, csirkéi/ji*

jérce *jércét, jércék, jércéje, jércéi/ji*

jegenye *jegenyét, jegenyék, jegenyéje, jegenyéi/ji*

fecske *fecskét, fecskék, fecskéje, fecskéi/ji*

szöcske *szöcskét, szöcskék, szöcskéje, szöcskéi/ji*

lepke *lepkét, lepkék, lepkéje, lepkéi/ji*

A *gégét ~ gégit, gégek ~ gégik* már figyelmet érdemelnek, s akár az *i* végű szavakhoz is tartozhatnának.

c. Az i, í végű névszók:

tepsi *tepsit, tepsik, tepsije*

reggeli *reggelit, reggelik, reggelije*

rékli *réklit, réklik, réklije,*

tutyi *tutyit, tutyik*

baromfi *baromfit, baromfik, baromfija*

d. Az ü, ű végű névszók:

ürü *ürüt, ürük, ürüje, ürüi/ji*

csepü *csepük, csepük, csepüje, csepüi/ji*

seprü *seprűt, seprűk, seprűje, seprűi/ji*

szérü *szérűt, szérűk, szérűje, szérűi/ji*

töpörtyü *töpörtyűt, töpörtyűk, töpörtyűje, töpörtyűi/ji*

kesztyü *kesztyűt, kesztyűk, kesztyűje, kesztyűi/ji*

tü *tűt, tűk, tűje, tűi/ji*

tetü *tetűt, tetűk, tetűje, tetűi*

Érdekes hogy az ü, ű végű névszóknak nincs v-s változatuk.

e. Az o, ó végű névszók:

patkó patkót, patkók, patkója, patkói/ji

tuskó tuskót, tuskók, tuskója, tuskói/ji

disznó disznót, disznók, disznója, disznói/ji

kifutó kifutót, kifutók, kifutója, kifutói/ji

sajtó sajtót, sajtók, sajtója, sajtói/ji

szakajtó szakajtót, szakajtók, szakajtója, szakjtói/ji

túró túrót, túrók, túrója, túrói/ji

savó savót, savók, savója, savói

író írot, írók, írója, írói

kóstoló kóstolót, kóstolók, kóstolója, kóstolói

kancsó kancsót, kancsók, kancsója, kancsói

dohányzacskó dohányzacskót, dohányzacskók, dohányzacskója, dohányzacskói

bagó bagót, bagók, bagója, bagói/ji

tiloló tilolót, tilolók, tilolója, tilolói

orsó orsót, orsók, orsója, orsói

pantalló pantallót, pantallók, pantallója, pantallói

kézfogó kézfogót, kézfogók, kézfogója, kézfogói

kiadó kiadót, kiadók, kiadója, kiadói

virrasztó virrasztót, virrasztók, virrasztója, virrasztói

processzió processziót, processziók, processziója, processziói

takaró takarót, takarók, takarója, takarói

alsó alsót, alsók, alsója, alsói

savoglyatartó savoglyatartót, savoglyatartók, savoglyatartója, savoglyatartói

béklyó békjót, békjók, békjója, békjói

tinó tinót, tinók, tinója, tinói

holló hollót, hollók, hollója, hollói

sündisznó sündisznót, sündisznók, sündisznója, sündisznói

csikó csikót, csikók, csikója, csikói

csipkebogyó csipkebogyót, csipkebogyók, csipkebogyója, csipkebogyói

szőlőkaró szőlőkarót, szőlőkarók, szőlőkarója, szőlőkarói

hernyó *hernyót, hernyók, hernyója, hernyói*
pondró *pondrót, pondrók, pondrója, pondrói*
borsó *borsót, borsók, borsója, borsói*
padló *padlót, padlók, padlója, padlói*
manó *manót, manók, manója, manói*
tacskó *tacskót, tacskók, tacskója, tacskói*

Meg kell említeni, hogy a rövid *o* végű tövek teljesen hiányoznak a nyelvjárásban.

f. Az u, ú végű névszók:

gyapjú *gyapjút, gyapjúja, gyapjúi, gyapjúk*

koszorú *koszorút, koszorúja, koszorúi, koszorúk*

fiú *fiút, fiúja, fiúi, fiúk*

varjú *varjút, varjúja, varjúi, varjúk*

borjú *borjút, borjúja, borjúi, borjúk*

tanú *tanút, tanúja, tanúi, tanúk*

falu *falut, faluja, falui, faluk*

daru *darut, daruja, darui, daruk*

kapu *kaput, kapuja, kapui, kapuk*

satu *satut, satuja, satui, satuk*

Érdekes, hogy a *falu*, *daru* alakoknak nincs a nyelvjárásban v-s változatuk.

g. Az ö, ő végű névszók:

szitakötő szitakötőt, szitakötők, szitakötője, szitakötői

kakasülő kakasülőt, kakasülők, kakasülője, kakasülői

véső vésőt, vésők, vésője, vésői

lépcső lépcsőt, lépcsők, lépcsője, lépcsői

asztalterítő asztalterítőt, asztalterítők, asztalterítője, asztalterítői

dagasztóteknő dagasztóteknőt, dagasztóteknők, dagasztóteknője/i/ji

élesztő élesztőt, élesztők, élesztője, élesztői

fejkendő fejkendőt, fejkendők, fejkendője, fejkendői

jegyző jegyzőt, jegyzők, jegyzője, jegyzői/ji

kérő kérők, kérőt, kérője, kérői/ji

törülköző törülközőt, törülközők, törülközője, törülközői/ji

agyvelő agyvelőt, agyvelők, agyvelője, agyvelői/ji

küllő küllőt, küllők, küllője, küllői

gyepő gyepőt, gyepők, gyepője, gyepői

szeplő szeplőt, szeplők, szeplője, szeplői/ji

üllő üllőt, üllők, üllője, üllői

meddő meddőt, meddők, meddője, meddői

üsző üszőt, üszők, üszője, üszői

A nyelvjárásba - amint látjuk- teljesen hiányosak az -ő-re végződő tövek.

2. Mássalhangzóra végződő tövek

a. A fog : fogat, szög : széget, fül : fület típus:

léckerítés léckerítést, léckerítések, léckerítése, léckerítése

deszkakerítés deszkakerítések, deszkakerítést, deszkakerítése, deszkakerítése

fészter fésztert, fészterek, fésztere, fészerei

disznóól disznóólat ~ disznóólt, disznóólak, disznóóla/ja, disznóólai/jai

malter maltert, maltere, maltereijei

eresz ereszek, ereszt, eresze, ereszei

kés kést, kések, kése, kései

kilincs kilincsek, kilincset/t, kilincse, kilincsei/ji

retesz reteszt, reteszek, retesze, reteszei

függöny függönnyt, függönyök, függönye ~ függönnye, függönyei ~ függönnyei

ház házak, házat, háza, házai

tűzhely tűzhelyt/et, tűzhelyek, tűzhelye, tűzhelyei

lámpaüveg lámpaüveget, lámpaüvegek, lámpaüvege, lámpaüvegei

lék léket, lékek, léke, lékei

böllér böllérek, böllért, böllére, böllerei/jei

máj májat, májak, mája, májai

leves levest, levesek, leveze, levesei

tál tálak, tálat, tála, tálai/jai

főzelék főzeléket, főzelékek, főzeléke, főzelékei/jei

pörkölt pörköltet, pörkölte, pörkölte, pörköltjei

befőtt befőttet, befőttek, befőtte, befőttei

palacsinta palacsintát, palacsinták, palacsintái

sör sört, sörök, söre, sörei

ebéd ebédet, ebédek, ebédje, ebédjei

szösz szöszt, szöszök, szösze, szöszei

pendely pendelyek, pendelyt, pendelye, pendelyei

kötény kötények, kötényt, köténye, kötényei

mellény mellényt, mellények, mellénye, mellényei

sál *sált/sálat, sálak, sála, sálai*
meztelen *meztelent, meztelenek,*
mezítelen *mezítelent, mezítelenek*
testvér *testvért, testvérek, testvére, testvérei*
testvír *testvért, testvérek, testvére, testvérei*
vőlegény *vőlegényt, vőlegények, vőlegénye, vőlegényei*
vőlegíny *vőlegínyt, vőlegínyek, vőlegínye, vőlegínyei*
nép *népet, népek, népe, népei*
níp *nípet, nípek, nípe, nípei*
társ *társat, társak, társa, társai*
feleség *feleséget, feleségek, felesége, feleségei*
felesíg *felesígek, felesíget, felesíge, felesígei*
özvegy *özvegyet, özvegyek, özvegye, özvegyei*
kereszt *keresztet, kereszték, keresztje, keresztjei*
ügyvéd *ügyvédet, ügyvédek, ügyvédje, ügyvédjei*
sekrestyés *sekrestyést, sekrestyések, sekrestyése, sekrestyések*
sekrestyís *sekrestyíst, sekrestyísek, sekrestyíse, sekrestyísei*
fösvény *fösvényt, fösvények, fösvénye, fösvényei*
mosdótál *mosdótálat, mosdótálak, mosdótála, mosdótálai*
mozdótál *mozdótált, mozdótálak, mozdótálja, mozdótáljai*
anyajegy *anyajegyét, anyajegyek, anyajegye, anyajegyei*
verejték *verejtéket, verejtéke, verejtékei*
verejtík *verejtíket, verejtík, verejtíke, verejtíkei*
haj *haját, haja, hajai*
könny *könnyet, könnyek, könnye, könnyei*
szemüveg *szemüveget, szemüvegek, szemüvege, szemüvegei/jei*
szemöldök *szemöldököt, szemöldökök, szemöldöke, szemöldökei/jei*
tejfog *tejfogat, tejfogak, tejfoga, tejfogai*
íny *ínyt/et, ínyek, ínye, ínyei*
fal *falat, falak, fala, falai*
száj *száját/t, szájak, szája, szájai*
köldök *köldököt, köldökök, köldöke, köldökei*

púp *púpot, púpok, púpja, púpjai*
hónalj *hónaljat, hónaljak, hónalja, hónaljai*
könyök *könyököt, könyökök, könyöke/je, könyökei/jei*
fej *fejet, fejek, feje, fejei*
szemölcs *szemölcsöt/t, szemölcsök, szemölcse, szemölcsei/jei*
hüvelykujj *hüvelykujjat, hüvelykujjak, hüvelykujja, hüvelykujjai*
ízület *ízületet, izületet, izülete, izületei*
sérv *sérvet, sérvek, sérve, sérvei*
térd *térdet, térdek, térde, térdei*
lábszár *lábszárát, lábszárak, lábszára, lábszárail/jai*
tyúkszem *tyúkszemet, tyúkszemek, tyúkszeme, tyúkszemei*
recept *receptet, receptek, receptje, receptjei*
göröngy *göröngyöt, göröngyök, göröngye, göröngyei*
agy *agyat, agyak, agya, agyai*
kenőcs *kenőcsöt, kenőcsök, kenőcse, kenőcsei*
kantár *kantárt, kantárok, kantára, kantárai*
csép *cséplőt, cséplők, cséplője, cséplői*
cséplőgép *cséplőgépet, cséplőgépek, cséplőgépe/je, cséplőgépei/jei*
sörény *sörényt, sörények, sörénye, sörényei*
rúdszeg *rúdszeget, rúdszegek, rúdszege, rúdszegei*
edény *edényt, edények, edénye, edényei*
nyáj *nyáját, nyájak, nyája, nyájai*
görény *görényt, görények, görénye, görényei*
meny *menyét, menyek, menyei, menye, menyéi*
rügy *rügyet, rügye, rügye, rügyei*
denevér *denevért, denevérek, denevére, denevérei/jei*
ebihal *ebihalat, ebihalak, ebihala/ja, ebihalai/jai*
békanyál *békanyált/at, békanyálak, békanyála/ja, békanyálai/jai*
szőlőfűrt *szőlőfűrtöt, szőlőfűrtök, szőlőfűrtje, szőlőfűrtjei*

A tövégi mássalhangzó jellege szerint a tovább ragozott/képzett alakokban nem találunk kötőhangot (*kést, malter, retesz, függöny, leves, sör, szösz* stb.).

b. A zab : zabort, szem : szemét, dzsöp : dzsöpöt típus:

vályog vályogot, vályogok, vályogafja, vályogjai

ágyás ágyást, ágyások, ágyása, ágyásai

ráspoly ráspojt, ráspojok, ráspoja, ráspojai

padlás padlást, padlások, padlása, padlásai

tornác tornácot, tornácok, tornáca, tornácai

zsámoly zsámojt, zsámojok, zsámoja, zsámojai

pad padot, padok, padja, padjai

szalmazsák szalmazsákot, szalmazsákok, szalmazsákja, szalmazsákjai

pokróc pokrócot, pokrócok, pokróca, pokrócai

vánkos vánkost, vánkосok, vánkosa, vánkосai

párnatok párnatokot, párnatokok, párnatokja, párnatokjai

gyaluforgács gyaluforgácsot, gyaluforgácsok, gyaluforgácsa, gyaluforgácsai

sír sírt, sírok, sírja, sírjai

parázs parázst/ot, , parazsa, parázsai

petróleum petróleumot, petróleumok, petróleumja, petróleumjai

kavics kavicsot/t, kavicsok, kavicsa, kavicsai

villám villámot, villámok, villámja, villámjai

szivárvány szivárványt, szivárványok, szivárványa, szivárványai

bádog bádogot, bádogok, bádogja, bádogjai

kovász kovászt, kovászok, kovásza, kovászai

lapát lapátot, lapátok, lapátja, lapátjai

lángos lángost, lángosok, lángosa, lángosai

vakarcs vakarcsot, vakarcsokat, vakarcsa, vakarcsai

sajt sajtot, sajtok, sajtja, sajtjai

tányér tányért, tányérok, tányérja, tányérjai

lekvár lekvárt, lekvárok, lekvárja, lekvárjai

fánk fánkot, fánkok, fánkja, fánkjai

guzsaly guzsalyt, guzsalyok, guzsalya, guzsalyai

bakancs bakancsot, bakancsok, bakancsa, bakancsai

nadrág nadrágot, nadrágok, nadrágja, nadrágjai

gatyakorc *gatyakorcot, gatyakorcok, gatyakorca, gatyakorcai*
kabát *kabátot, kabátok, kabátja, kabátjai*
asszony *asszonyt, asszonyok, asszonya, asszonyai*
leány *leányt, leányok, leánya, leányai*
jány *jányt, jányok, jánya, jányai*
menyasszony *menyasszonyt, menyasszonyok, menyasszonya, menyasszonyai*
násznagy *násznagyot, násznagyok, násznagya, násznagyai*
após *apóst, apósok, apósa, apósai*
anyós *anyóst, anyósok, anyósa, anyósai*
ravatal *ravatalt, ravatalok, ravatala/ja, ravatalai/jai*
paraszt *parasztot, parasztok, parasztja, parasztjai*
kulák *kulákot, kulákok, kulákja, kulákjai*
szeminárium *szemináriumot, szemináriumok, szemináriuma/ja/jai*
templom *templomot, templomok, temploma/ja, templomai/jai*
pap *papot, papok, papja, papjai*
pufók *pufókot, pufókok, pufókja, pufókjai*
pattanás *pattanást, pattanások, pattanása, pattanásai*
halánték *halántékot, halántékok, halántéka/ja, halántékai/jai*
konty *kontyot, kontyok, kontya, kontyai*
púpos *púpost, púposok, púposa, púposai*
kor *kort, korok, kora, korai*
comb *combot, combok, combja, combjai*
térdkalács *térdkalácsot/ot, térdkalácsok, térdkalácsa, térdkalácsai*
lánc *láncot, láncok, lánca, láncai*
gyík *gyíkot, gyíkok, gyíkja, gyíkjai*
pásztor *pásztort, pásztorok, pásztorja, pásztorai*
patkány *patkányt, patkányok, patkánya, patkányai*
juh *juhot, juhok, juha/ja, juhai/jai*
gúnár *gúnárt, gúnárok, gúnárja, gúnárjai*
gácsér *gácsért, gácsérok, gácsérja, gácsérjai*
viasz *viaszt, viaszok, viasza, viaszai*
mókus *mókust, mókusok, mókusa, mókusai*

harkály *harkájt, harkájok, harkája, harkájai*
kukac *kukacot, kukacok, kukaca, kukacai*
pitypang *pitypangot, pitypangok, pitypangja, pitypangjai*
bogáncs *bogáncsot, bogáncsok, bogáncsa, bogáncsai*
buzogány *buzogányt, buzogányok, buzogánya, buzogányai*
bútor *bútort/ butrot, bútorok, bútoraj, bútorai/bútorjai*
láb *lábat/lábot, lábak/lábok, lába, lábai/lábjai*
nyak *nyakot/nyakat, nyakak/nyakok, nyaka, nyakai/nyakjai*

c. A kosár: kosarat, kéz: kezet típus:

szén szenet, szenek, szene, szenei

szín színt, színek, színe, színei

ér eret, erek, ere ~ érje, erei ~ érjei

jég jeget, jegek, jege,

dér deret

göncölszekér göncölszekért, göncölszekerek, göncölszekere, göncölszekerei

kanál kanált ~ kanalat, kanalak, kanala ~ kanálja, kanalai ~ kanáljai

kenyér kenyért ~ kenyeret, kenyerek, kenyere ~ kenyérje, kenyerei ~ kenyérjei

lovasszekér lovasszekeret ~ lovasszekért, lovasszekerek, lovasszekere

kerék kereket ~ keréket, kerekék ~ kerékek, kreke, kerekéi

kötél kötél ~ kötelet, kötélek ~ kötelek, kötele, kötéljei

nyél nyelet ~ nyélt, nyelek, nyele ~ nyélje, nyelei ~ nyéljei

egér egért ~ egeret, egerek, egere, egerei

darázs darázst ~ darazsat, darázsok ~ darázsok, darazsa, darázsai

veréb verebet, verebek, verebe, verebei

légy legyet, legyek, legye, legyei

cserebogár cserebogárt ~ cserebogarat, cserebogarak, cserebogara, cserebogarai

pohár poharat/pohárt, pohárok/poharak, pohárja/poharai, pohárjai

kéz kezet, kezek, kezei, keze

kosár kosarat/kosárt, kosarak/kosárok, kosára/ja, kosárai/kosárjai

tenyér tenyeret/tenyért, tenyerek/tenyérek, tenyere/tenyérje, tenyerei/tenyérjei

madár madárt/madarat, madarak/madárok, madara/madárja, madarai/madárjai

Az *ér* ~ *eret* típus a birtokos ragos alakjában érdekes módon *ere* ~ *érje* 'ere', *erei* ~ *érjei* 'erei' variánsokat mutat.

A göncölszekér akkuzatívusi ragos alakja: a *szekért* érdekes, mivel a *t* előtti esetleges tövéghangzó elmarad, valószínűleg a mássalhangzó-kapcsolatban levő dentális hangú utótag miatt (*szekér+t*), s hasonló a helyzet az *lt* kapcsolatban is (*kaszált+t*).

Ugyancsak feltűnő a *keréket*, *kötélet* variáns, a második szótagi *é* nyilván a nominatívuszi alakok analógiájára alakult ki.

d. A bokor: bokrot, nyereg: nyeret típus:

kútsudár kútsudárt ~ kútsudarat, kútsudarak, kútsudara, kútsudarai

kútvödör kútvödört ~ kútvödröt, kútvödrök, kútvödre, kútvödrei

verem vermet, vermek, verme, vermei

cukor cukrot, cukrok, cukra, cukrai

vászon vásznot, vászok, vászna/vászonja, vásznai/vászonjai

sulyok sulykot, sulykok

lakodalom lakodalmat, lakodalmak, lakodalma, lakodalmai

ajak ajkat, ajkak, ajka, ajkai

állkapocs állkapcsot, állkapcsok, állkapcsa, állkapcsai

kölyök kölyköt, kölyök, kölyke, kölykei

ököl öklöt, öklök, ökle/ökölje, öklei

csípő csípőt, csípők, csípője/eje, csípőjei/csípejei

bütyök bütyköt, bütyök, bütyke/bütyökje, bütykei

kazal kazalt, kazalok ~ kazlok, kazalja, kazaljai

pöcök pöcköt, pöckök, pöcke, pöckei

csülök csülköt, csülkök, csülke/csülökje, csülkei

ökör ökröt, ökrök, ökre, ökrei

telek telket, telkek, telke/telekje, telkei/telekjei

alom almot, almok, alma, almai

juhakol juhaklot, juhaklok, juhakla, juhakla

pehely pejhet ~pehejt, pejhek, pejhe, pehei

árok árkot, árkok, árka/árokja árkai/árokjai

ökör ökröt/ökört, ökrök, ökre, ökökrei

köröm körmöt, körmök, körme/körömje, körmei/körömjei

bokor bokrot, bokrok, bokra/bokorja, bokrai/bokorjai

korom kormot, kormok, korma/koromja, kormai/koromjai

méreg mérget, mérgek, mérge/méregje, mérgei/mérgei

féreg férget, férgek, féрге, férgelji,

Befejezés

Végignézve a különböző tőtípusokat azt látjuk, hogy tótani szempontból nyelvjárásunk nem sokban tér el a köznyelvtől. Azzal megegyező példákat sokkal többet sorolhatnánk. Előfordul, hogy egy-egy szó teljesen más típusba csúszik át. Ezt látjuk pl.: a *bútor ~ bútot ~ butrot* szónál. De más változások, ha nem is a szó egész paradigma-rendszerére vonatkoznak, szintén a nyelvjárás belső törvényei szerint keletkeztek.

Ha ezeket a jelenségeket összefoglaljuk, bizonyos törvényszerű sajátosságokat figyelhetünk meg.

Először nézzük milyen változások vannak!

Leggyakoribb, hogy egyes ragok előtt más tőváltozatot használunk, mint a köznyelv. /Pl. a *madárt* alakban csonka tő szerepel a köznyelvben szokásos teljes tő helyett./ Sok esetben eltérést mutat a teljes tő végvocalisa is a köznyelvtől /Pl.: *nyakat* helyett *nyakot*, *láb* helyett *lábot*/.

Ezeknek a változásoknak két fő oka van. Az egyik az analógia. A köznyelvi szóhasználatot is gyakran ez alakítja. Egyes szavainkról tudjuk, hogy Bököny nyelvhasználatába való bekerülésükkor bizonyos tőtípusok analógiájára ragozódtak. A tövek kölcsönhatása ma is fennáll, a több szót magábfoglaló típusok magukhoz hasonlítanak más szavakat.

Az analógiás hatások több irányból érik szótöveinket. Legerősebb a köznyelv hatása, ami most a modern korban, a köznyelvi kommunikáció jelentős kiterjedése révén erősebb, mint valaha.

Nyelvjárásunkban is gyakori, hogy az egyik tőtípus analógiásan hat a másikra. Ez lehet a jelenség oka a *bútor ~ butrot* szemben állásának. De ez teszi, hogy a régi IMRE SAMUNÁL még *egéjr*, *egeret* szembenállás van, ma *egér*, *egeret*. A szó többalakú változatlan típusú volt nyelvjárásunkban, ma szabályos hangzórövidítő. Bár itt nemcsak a tőtípus hasonlításáról van szó.

Előfordul olyan eset is, hogy a köznyelv egy állandósult szókapcsolatban hatol be, a nyelvjárásba. Így a *kenyeret keres*, de *kenyért süit* vagy *eszik*, *vesz*.

Ezek a hatások többnyire az egész szó rendszerbeli helyzetét érintik. Nem így a nagyon gyakori nominatívuszi analógia! A nominativusznak főként a tárgyragos és a birtokos személyragos formákra van hatása.

Így a szó esetleg két tőtípusra jellemző módon viselkedik. De ezek az alakok fokozatosan kiszorulnak a nyelvjárából, a köznyelvnek megfelelő alakokkal ingadozva használják. A köznyelv analógiás hatás jelentősnek mondható.

A régies formák megőrzése sokkal gyengébb, de nem példa nélküli. A köznyelvtől eltérő jelenségek másik oka tisztán hangtani. Ilyen okot kereshetünk a *nyakot*, *lábot* formák magyarázatául. A záródó tendencia nem ritka nyelvjárásunkban, s különösen régebben hatott.

Érdekes volna ilyen tendenciák, hatások szerint csoportosítva tárgyalni a névszókat. Az egész nyelvjárás jellegéről sokat árulna el. De ehhez hosszú idő és sok-sok adatközlő meghallgatása volna szükséges, hogy a tendenciák élevesége is kiderüljön. Akkor a névszótövekről sokkal megbízhatóbb képet lehetne adni.

Nehézség még, hogy egy-egy szó kialakításában olykor több tényező együttesen is szerepet játszhatott.

Felhasznált irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1958): *Magyar történeti szóalaktan I. A szótövek*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Budapest. 17-43.
- BENKŐ LORÁND (1955): Megjegyzések Deme Lászlónak „A Magyar Nyelvjárások néhány Kérdése” című tanulmányához. *I. OK. VII.*: 510.
- BERRÁR JOLÁN (1967): A szóelemek alaktörténete. In: BÁRCZI GÉZA-BENKŐ LORÁND -BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest. 212-228.
- CSÁNKI DEZSŐ (1890): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. kötet*. Budapest. 511.
- CSILLAG JÁNOS (1889): Népnyelvhagyományok (Találós mesék). *MNyj 18*: 92.
- DEME LÁSZLÓ (1949): *A nyelvjárási anyag felhasználása és feldolgozása*. Budapest. 18.
- DEME LÁSZLÓ (1953): *A magyar nyelvjárások néhány kérdése*. Nyelvtudományi Értekezések 3. sz. Budapest. 145.
- GÁLFFY MÓZES (1943): *A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei*. Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből 8. (Különnyomat a Magyar Népnyelv IV. kötetéből.) Kolozsvár. 3-57.
- GYEPES JÁNOS (1938): *A gyulai nyelvjárás*. Nyelvészeti Tanulmányok IX. Szeged. 15.
- HORGER ANTAL (1934): *A magyar nyelvjárások*. Budapest. 108.
- HORVÁTH ENDRE (1906): *A bakonyaljai nyelvjárás*. Nyelvészeti Füzetek 34. Budapest. 23.
- IMRE SAMU (1971): *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest. 46.
- IMRE SAMU (1971): *A felsőöri nyelvjárás*. Nyelvtudományi Értekezések 72. Budapest. 60-70.
- ISTVÁN NYIRKOS (1968): On Methods of Dialect Research. In: *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Helsinki, 367-370.

- KÁLMÁN BÉLA (1971): *Nyelvjárásaink*. Budapest. 84-86.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1998): Fejezetek a Csúry-iskola történetéből. In: *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 72. sz.* Debrecen.
- KÁROLY SÁNDOR (1961): A névszótövek. In: *A mai magyar nyelv rendszere*. Leíró nyelvtan I. Szerk. TOMPA JÓZSEF. Budapest. 321-331.
- KESZLER BORBÁLA (2000): A névszótövek. In: *Magyar Grammatika*. Szerk. Keszler Borbála, Budapest. 175-182.
- KISS JENŐ (1971): *Magyar dialektológia*. Budapest. 351-353.
- KISS JENŐ (1982): *A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana*. Budapest, 97-100.
- KISS LAJOS (1978): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest.
- NYIRKOS ISTVÁN (1967): Az abaúj nyelvjárás magánhangzó-rendszeréről. *MNyj.* 9: 76.
- SIMONYI ZSIGMOND (1895): *Tüzetes Magyar Nyelvtan*. Budapest. 286-349.
- Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kézikönyve. In: *Magyarország Megyei Kézikönyvei 15.* Ceba Kiadó, Budapest. 476-478.
- STOLL ERNŐ (1908): Népnyelvi hagyományok (Tájszók). *MNyj.* 37: 191.
- TEMESI MIHÁLY (2002): *Az Ormánság nyelvjárása 1939 és 1949 között*. Leíró nyelvtani és szóföldrajzi monográfia. Pécs. 294-310.
- TÖRÖS BÉLA (1910): *A beregszászi nyelvjárás*. Budapest. 21.
- VELCSOV MÁRTONNÉ (1976): A névszótövek. In: *A mai magyar nyelv*. Szerk. Rác Endre. Budapest. 103-113.
- VÉGH JÓZSEF (1943): *A békési népnyelv névszótövei*. A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Néprnyelvkutató Intézetének kiadványai 26. Debrecen. 5-141.